

BIBLIOGRAFIJA

- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-oji papildyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SKARDŽIUS, P. 1943/1996. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1943. Perspausdinta: *Rinktiniai raštai* 1, par. A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- SMETONA, A. 2005. Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 83–89.
- URBUTIS, V., 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo.
- VASKELIENĖ, J. 2006: Dėl esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyvių bei padalyvių darybos ir morfeminio skaidymo. *Acta Linguistica Lithuanica* 54, 83–93.

Axel Holvoet

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

Dėl sintaksinio dviprasmiškumo ir teminės-reminės struktūros

Su Rolando Mikulsko „Pastabomis dėl sintaksinio dviprasmiškumo sąvokos“ (šis *ALL* numeris, pp. 1–53) papolemizuoti paskatino ne tik straipsnio pavadinime minėtas klausimas, bet ir „kiti susiję dalykai“, ypač šių eilučių autoriaus 2003 m. (remiantis Bogusławskio 1977 m. koncepcija) suformuluotos aktualiosios skaidos koncepcijos kritika. Diskusija čia paliečia fundamentalius kalbos gramatinės sandaros klausimus, ir Mikulsko pastabos iškelia fundamentalias problemas.

Visų pirma dėl sintaksinio dviprasmiškumo: Rolando Mikulsko nuomone, mūsų aptariama konstrukcija *Onutės žalios akys* negalinti būti įvertinta kaip sintaksiškai dviprasmiška, nes ji turinti ryškią, tik šiai konstrukcijai būdingą reikšmę; sintaksinis dviprasmiškumas implikuoja ir semantinį dviprasmiškumą, kurio čia kaip tik nepastebime.

Kognityvinėje lingvistikoje, iš kurios pozicijų Mikulskas kritikuoja mūsų analizę (panašiai kaip ir konstrukcijų gramatikoje, kurią galima laikyti kognityvinės

gramatikos atmaina), konstrukcija yra *sui generis*, pirminis gramatinės struktūros vienetas, prilygintinas sosiūriškam kalbos ženklui. Neneigdami konstrukcijos reikšmės kalbos vartosenos lygmeniu, nelaikome jos pirminiu sintaksinės struktūros vienetu, todėl ir esame priversti ją aiškinti remdamiesi bendrais, su konkrečiomis konstrukcijomis nesusijusiais struktūros vienetais. Tokiais elementaresniais vienetais, reikia manyti, operuoja ir kognityvistai; dėl jų repertuaro taip pat gali kilti diskusijų, prie kurių grįšime vėliau. Kol kas aptarkime konstrukcijos reikšmės ir jos sintaksinio konstravimo klausimą. Neneigdami šių dviejų dalykų sąsajos, manome, kad jos įrodomoji galia abiem kryptimis (t. y. ir iš sintaksės darant išvadas apie reikšmę, ir atvirkščiai) turi ribojimų. Nuosekliai argumentavęs, jog dvejopos sakinio *Daug žmonių skaito mažai knygų* semantinės interpretacijos galimybės neliudija sintaksinio dviprasmiškumo, Mikulskas griežtai postuluoja, kad dvejopos kokio nors sakinio sintaksinės interpretacijos galimybę turėtų liudyti semantinis dviprasmiškumas. Gal toks lūkestis yra natūralus. Dvejopos semantinės interpretacijos galimybė yra svarbiausias diagnostinis kriterijus nustatant galimą sintaksinį nevienaprasmiškumą, nors, kaip pats Mikulskas pabrėžia, jis dar negali būti laikomas įrodymu, jeigu semantinį dviprasmiškumą galima paaiškinti kitaip. Tačiau semantinio nevienaprasmiškumo galima skirti kelis tipus, ir angliška terminologija, pvz., skiria *ambiguity* ir *vagueness*. Pastaroji sąvoka turbūt suponuoja skirtingus reikšmės konstravimo kelius, vedančius prie panašios reikšmės: atsižvelgiant į kokio nors sakinio sudedamųjų dalių reikšmes būtų galima tikėtis, kad dviejų sakinių reikšmės iš principo gali skirtis, bet praktikoje sunku būtų tą skirtumą suformuluoti. Iš literatūros čia būtų galima pacituoti sakinį *Generolas nesako, ką žino apie šiuos įvykius*, kurio šalutinį dėmenį galima interpretuoti kaip klausiamąjį papildinio sakinį (plg. *Ką žinai apie šiuos įvykius? Pasakyk, ką žinai apie šiuos įvykius*) arba kaip reliatyvinį sakinį su praleistu antecedentu (... *nesako [to], ką žino apie šiuos įvykius*). Sintaksinis dviprasmiškumas yra akivaizdus, jį atskleidžia čia pacituoto sakinio paradigminiai ryšiai su sakiniais, kur šalutinio dėmens funkcija yra vienareikšmiška (plg. *Generolas nesako visko, ką žino apie šiuos įvykius* – su reliatyviniu sakiniu ir *Generolas neatsakė į klausimą, ką žino apie šiuos įvykius* – su klausiamuoju daiktavardiniu sakiniu). Tačiau nurodyti, koks reikšmės skirtumas siejasi su šiomis skirtingomis sintaksinėmis interpretacijomis, būtų sunku – praktiškai „išeina tas pats“. Tai reikštų, kad dviem skirtingais keliais galima prieiti prie tos pačios reikšmės. Atrodo, kad tai galima pasakyti ir apie skirtingas fonetines realizacijas turinčias sintaksines struktūras. Daugeliui lingvistų taip pat gali atrodyti, kad ir sakiniai *Jono sunkus charakteris* ir *Jonas turi sunkų*

charakterį savo reikšme nesiskiria. Žinoma, pastaruoju atveju skirtingos fonetinės realizacijos įtaigiai skatina tyrėją ieškoti ir reikšmės skirtumų, bet ar mes norėtume paneigti sintaksinio dviprasmiškumo galimybę ten, kur nėra fonetinio skirtumo? Mūsų požiūriu sakinio struktūra *Ar turi ką valgyti* yra dviprasmiška, nes galime skaidyti [*Ar turi ką [valgyti]*] (plg. *Ar turi ką nors valgyti? Neturiu nieko valgyti* – su tikslo bendratimi išplėtos konstrukcijos) arba [*Ar turi [ką valgyti]?*] (plg. *Neturiu ką/ko valgyti* – čia *ką/ko* yra bendraties papildinys). Reikšmės skirtumo iš esmės nėra ir šiuo atveju. Kuris sintaksinis skaidymas yra „teisingas“? Matyt, abu yra teisingi, sakinytis yra sintaksiškai dviprasmiškas, ir niekam nešaus į galvą ieškoti „vienintelės teisingos“ interpretacijos.

Žinoma, Mikulsko ir mūsų aptariama konstrukcija yra ypatinga. Viena, su abiem struktūros *Onutės žalios akys* sintaksinėmis interpretacijomis susiję tam tikri sunkumai, nė viena skaidos galimybė neduoda idealių rezultatų. Antra, šios konstrukcijos reikšmė – dėl kurios Mikulsko ir mūsų nuomonės sutampa – pakankamai ryškiai skiriasi nuo to, ko būtų galima tikėtis taikant bet kurį iš dviejų svarstomų sintaksinės skaidos būdų. Todėl mums ir šiuo atveju nešautų į galvą vieną iš tų skaidos būdų paskelbti vieninteliu teisingu. Net labiau linkęs rinktis vieną skaidos būdą yra pats Mikulskas, kuris sako, kad aptariamoji konstrukcija yra perinterpretuota jungties konstrukcija, nors esant palankioms sąlygoms posesyvinė interpretacija yra įmanoma. Tiesa, pats Mikulskas tuoj pat pabrėžia formalių šios konstrukcijos požymių tam tikrą neadekvatumą jos perteikiamai reikšmei. Su tuo galėtume sutikti: kadangi ir jungties konstrukcija, ir posesyvinė priklausymo konstrukcija yra neadekvačios šiai reikšmei perteikti, buvo sukurta hibridinė konstrukcija, vienijanti abiejų konstrukcijų požymių. Nors šią formuluotę Mikulskas kaip tik užsipuola, jo pateikti argumentai būtent tokią interpretaciją remia; matyt, ginčas yra veikiau žodinis negu esminis.

Aptardamas mūsų iškeltą aktualiosios skaidos koncepciją Rolandas Mikulskas teisingai pastebi, jog „aktualioji skaida“ mūsų buvo taip performuluota, jog pats terminas iš esmės jai nebetinka. Visiškai tam pritariame: termino vartojimą motyvavo noras prisitaikyti prie tradicijos, bet terminai neturėtų riboti minties laisvės, todėl dabar siūlytume be tradicinio termino „aktualioji skaida“, kuris atspindi Prahos mokyklos požiūrį į kalbamąsias problemas, dar įsivesti alternatyvią sampratą atspindintį terminą „temine-reminė struktūra“.

Reikia pripažinti, kad formuluojant žymėtos aktualiosios skaidos sąvoką nepasiremta plačiais empiriniais duomenimis. Ją, be abejo, reikia tiksliau apibrėžti, turint omenyje dvejopas aktualiosios skaidos žymėtumo priežastis. Pirmąją su-

dar vidinis aktualiosios skaidos modelių skirstymo principas – sluoksniuotos ir nesluoksniuotos aktualiosios skaidos skyrimas. Pastarasis tipas, kurį iliustruoja tokie sakiniai kaip *Iš užsienio grįžo JONAS*, *Tai JONAS parvažiavo iš užsienio*, dėl savo kontrastinio kirčio pačių kalbos vartotojų turbūt yra suvokiamas kaip ypatingas, kontekstualiai ribotas, taigi žymetas. Ši grupė yra neprobleminė ir dėl jos ypatingo statuso tarp skirtingų aktualiosios skaidos modelių šalininkų turbūt nekils ginčų. Antroji priežastis labiau susijusi su tyrėjo nuostatomis. Tokios nuostatos atsispindi ir Rolando Mikulsko cituojamame mūsų straipsnyje. Viena iš jų yra ta, kad gramatinio subjekto (veiksni) kategorija ontologiškai neatskiriama nuo temos sąvokos; ši kategorija aiškinama kaip didžiausiu inherentinio temiškumo laipsniu išsiskiriančio tam tikro predikato elemento užkodavimas morfosintaksineje struktūroje. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, su veiksmažodžiu *padėti* (*ką kur*) susijęs morfologinio aktantų žymėjimo modelis numato tam tikrą tipinę pirminės ir antrinės temos pasirinkimą, kuris atsispindi tam tikrame veiksnio ir tiesioginio papildinio funkcijų priskyrimo tokiuose sakiniuose kaip *Jonas padėjo knygą ant stalo*. Nuo tipinio, gramatinėje struktūroje užkodavimo pasiskirstymo kalbantysis, vadovaudamasis konkrečios situacijos komunikaciniais poreikiais, visada gali nukrypti, kurdamas tokius sakinius kaip *Knygą Jonas padėjo ant stalo*. Kiekvienas sutiks, kad šis sakinytis nebūtinai pasižymi kontrastiniu kirčiu, taigi jis gali turėti sluoksniuotą teminę-reminę struktūrą, panašiai kaip ir *Jonas padėjo knygą ant stalo*. Ar tokiu atveju sakinio *Knygą Jonas padėjo ant stalo* aktualioji skaida yra žymėta? Atsakymas priklausys, žinoma, nuo mūsų žymėtumo sampratos. Poleminiais tikslais sakyčiau, kad ji tikrai yra žymėta ta prasme, jog „datum“ ir „novum“ sąvokomis paremtos aktualiosios skaidos šalininkas ją palaikytų verta dėmesio aktualiosios skaidos principų pritaikymo iliustracija. Sakiniu *Jonas knygą padėjo ant stalo* tokios aktualiosios skaidos sampratos šalininkas veikiausiai išvis neužsiimtų. Klausimu, ar „datum“ šiuo atveju yra Jonas, ar gal ir Jonas, ir knyga, jis taip pat galėtų nesusidomėti. Medžiaga, kuria operuoja tokios aktualiosios skaidos sampratos šalininkai, paprastai ribojasi tokiais sakiniiais, kurie dėl ypatingos žodžių tvarkos atrodo reikalingi ypatingo aiškinimo. Pridurkime, jog šios sampratos šalininkai dar operuoja temos ir remos atžvilgiu neskaidomų sakinių sąvoka (plg. Rolando Mikulsko cituojamą pavyzdį *KAŽKOKIA MAŠINA stovi skersai kelio, matyt, avarija*). Tokia interpretacija greičiausiai nebūtų pritaikyta sakiniui *Skersai kelio stovi kažkokia mašina, matyt, avarija*: čia seka *skersai kelio* veikiausiai būtų apibūdinta kaip teminė (juk būtent tokiems žodžių tvarkos reiškiniams aiškinti formuluojama visa teorija), nors šį sakinį taip pat galima suvokti kaip temos neturintį, įvedantį

į sceną tik naujus, anksčiau pašnekovų mentalinėje erdvėje nebuvusius diskurso vienetus. Kas tokią interpretaciją atmestų ir tuo pačiu metu nenorėtų patekti į užburtą ratą, veikiausiai turėtų remtis prielaida, kad aptariamas sakinytis turi tam tikrą nežymėtą realizaciją, vartojamą tada, kai jis aktualiosios skaidos požiūriu yra neskaidomas. Čia abiejų teorijų šalininkų požiūriai sutampa, nes ir mūsų straipsnyje žodžio tvarka *Kažkokia mašina stovi skersai kelio* apibūdinama kaip nežymėta. Tokio aprašo *motyvai*, žinoma, bus šiek tiek skirtingi, nelygu kokių nuostatų laikosi tyrėjas. „Datum“ ir „novum“ teorijos šalininkams sakinio *Kažkokia mašina stovi skersai kelio* žodžių tvarka turėtų būti neutrali, nežymėta todėl, kad aktualiosios skaidos sąvoka jam nėra taikoma; mūsų požiūriu šis sakinytis aktualiosios skaidos požiūriu yra skaidomas, kaip ir kiekvienas kitas, o jo nežymėtumas išplaukia iš kitų prielaidų, kurias tuoj aptarsime smulkiau. Dar tik pridurkime, jog dviguba žymėtos teminės-reminės struktūros samprata (nesluoksniuota, kontrastinė ir šiaip nukrypstanti nuo gramatinės funkcijos užkodotosios) iš tiesų yra nepatogi ir klaidinanti. Šiuos dalykus vertėtų terminologiškai atskirti.

Pripažindami, kad kalbančiajam visada lieka laisvė pasirinkti tokią sakinio temą, kokią nori, tuo pačiu metu darome prielaidą, kad kalbos sistema jam visada siūlo tam tikras numanomas vertes (*default values*), kurias jis gali perimti be pokyčių, arba esant reikalui pakeisti. Darome prielaidą, kad sakinio *Mokinys padėjo vadovėlį ant stalo* gramatinė struktūra, susijusi su tam tikru leksiškai užfiksuotu gramatinių funkcijų pasiskirstymu tarp veiksmažodžio aktantų, atspindi tokį numanomą temos pasirinkimą, kai šį teminį statusą įgyja žodis *mokinys*. Kalbančiajam visada lieka laisvė pakeisti šį pasirinkimą ir pasakyti *Vadovėlį mokinys padėjo ant stalo* ir pan. Subjekto funkcija, mūsų požiūriu, yra tam tikras temos sugramatinimas: priskirdama tam tikram aktantui subjekto funkciją, kalbos sistema jį išskiria kaip numanomą temą, palikdama kalbančiajam laisvę tema pasirinkti kitą aktantą ir pažymėti tai ypatingomis priemonėmis, pvz., žodžio tvarka.

Tokią prielaidą Mikulskas suvokia kaip paremtą tautologija: subjektas atspindi nežymėtąją temą, o nežymėtoji tema apibrėžiama kaip tas aktantas, kuris reiškiamas subjektu. Tokį išpūdį iš tiesų gali susidaryti skaitytojas, kuris nepriima sakinio realizacijos *Mokinys padėjo vadovėlį ant stalo* nežymėtumo kaip empirinio fakto. Norėtusi čia surizikuoti pateikti teiginį, jog lietuvių kalbos vartotojas, paprašytas sudaryti sakinį, iliustruojantį veiksmažodį *padėti* („ponere“, ne „adiuvare“) reikšmę, sudarytų, pvz., sakinį *Mokinys padėjo vadovėlį ant stalo*, veikiau nei *Vadovėlį mokinys padėjo ant stalo*, nes pastarasis susijęs su didesniu skaičiumi kontekstinių sąlygų. Norėtusi net teigti, kad „datum“ ir „novum“ sąvokomis pa-

remtos aktualiosios skaidos teorijos šalininkai taip pat, nors to *explicitis verbis* nesakydami, šį nežymėtumą pripažįsta: jie tokius sakinius tiesiog laiko aktualiosios skaidos atžvilgiu nevertais dėmesiu, nes jie jos veikimo aiškiai neilustruoja, arba juos laiko šiuo požiūriu neskaidomais. Kas atsisako pripažinti tokio sakinių, kaip *Mokinys padėjo vadovėlį ant stalo*, nežymėtumą aktualiosios skaidos požiūriu, tas bus linkęs atsieti subjektą ir apskritai gramatines funkcijas nuo temos sąvokos. Mikulskas iš savo kongityvinės perspektyvos įsiveda trajektoriaus ir riboženklį sąvokas; funkcinuose modeliuose subjektas kartais apibrėžiamas kaip „stebėjimo taškas“ (*vantage point*, pagal Simono Diko apibrėžimą), iš kurio situacija aprašoma. Neatmesdamas šių metaforų, šių eilučių autorius vis dėlto norėtų minėtus požymius pripažinti tik kaip išvestinius. Išsirinkus temą, ji tampa „stebėjimo tašku“, ir kadangi temos pasirinkimas dažniausiai lemiamas inherentinio temiškumo (*topicworthiness*) skirtumų, tai veiksnio pavidalu sugramatintą temą, net pakeitus aktualiąją skaidą (*Vadovėlį mokinys padėjo ant stalo*), gal galima subjektyviai suvokti kaip tą aktantą, iš kurios perspektyvos aprašoma situacija. Inherentinis temiškumas remiasi tokiais požymiais, kaip gyvumas ir agentyvumas; gyvas ir aktyvus situacijos dalyvis suteikia kalbos vartotojams daugiau empatijos galimybių, todėl ir būna tinkamesnis atlikti to dalyvio vaidmenį, iš kurio perspektyvos visa situacija suvokiama. Viso to nenorime paneigti, tačiau agento (arba eksperienterio) ir veiksnio sąvokas tarpusavy siedami būtent per nežymėtosios temos sąvoką siekiame sukurti ekonomišką ir didesnę aiškinamą galią turintį sąvokų aparatą. Turbūt niekas rimtai nenorės tiesiogiai sieti veiksnio su tam tikrais semantiniais vaidmenimis, kaip daroma, pvz., mokyklinėje gramatikoje, kur sakoma, kad „veiksny reiškia veikėją“. Tarpininkaujantis kalbos vienetas mūsų požiūriu yra tema, kurios nežymėtojo pasirinkimo morfosintaksinis atspindys yra veiksnys, tad pastarasis yra iš esmės formalus, autonominės „reikšmės“ neturintis elementas. Kiti tyrėjai tarpininkaujančiu elementu laiko subjektą, kuris dėl to turi gauti atskirą semantinį apibūdinimą; bet ir temos sąvoka niekur nedingsta, o sakinio aprašo „funkcinėje pusėje“ tada esame priversti atskirai funkciškai apibūdinti trijų lygmenų vienetus: semantinį vaidmenį – agentą / patyrėją, gramatinį vaidmenį – subjektą, ir pragmatinį vaidmenį – temą. Dviejų pirmųjų sąsaja būtų pabrėžiama, o subjektas ir tema būtų atskirti – jų įprastinis sutapimas liktų nepaaiškintas, tarsi atsitiktinis dalykas.

Mūsų pasiūlymas, kai subjektas laikomas formaliu reiškiniu, nežymėtos temos kodavimo priemone, remiasi principu *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Ir semantiniai vaidmenys, kaip situacijos conceptualizavimo elementai,

ir tema, kaip „tai, apie ką kalbama sakinyje“, yra funkcinės struktūros elementai, kuriuos galima įsivesti ir apibrėžti nepriklausomai nuo morfosintaksinio žymėjimo (arba žodžių tvarkos, jeigu tiriama kalba neturi linksnių ir/arba derinimo). Subjekto sąvoką įsivedame siekdami visų pirma paaiškinti tam tikrus morfosintaksinius reiškinius (arba žodžių tvarkos dėsningumą, jeigu tiriama kalba neturi linksnių ir/arba derinimo). Kam labiau rūpi ekonomijos sumetimai, stengsis išsiversti agento ir temos sąvokomis ir su jais sieti morfosintaksinį subjekto reiškinį. Plg. Bernardo Comrie formuluotę: „Humans have a strong tendency to select more agentive entities as topics of discussion, which means that there is a natural correlation between agent and topic [...] The notion of subject then simply reflects the grammaticalisation of this expected coincidence“ (Comrie 1981: 114). Kiti iš morfosintaksinės analizės išdestiliuotą subjekto kategoriją projektuoja į semantinį lygmenį ir su juo, ne su tema, bus linke sieti tuos semantinius požymius, kurie sudaro inherentinio temiškumo esmę.

Klausimas čia darosi, žinoma, gana panašus į vištos ir kiaušinio pirmumo problemą. Šių eilučių autoriui subjektas, suvokiamas kaip ontologiškai nuo temos nepriklausomas esinys, atrodo kaip hipostazė. Mikulskui atvirkščiai – postulojamas ryšys su tema atrodo kaip *petitio principii*, kadangi jis nėra linkęs priimti tam tikrų struktūrų nežymėtumo kaip empirinio fakto. Dėl šio empirinio fakto nuomonės gali skirtis, žinoma, kol jis nėra abiejų šalių pripažįstamas, diskusija lieka apriorinių prielaidų (vištos ir kiaušinio) lygmenyje.

Beje, kokia yra šių empirinių faktų vertė? Anot Mikulsko, nedidelė, mat ką daryti su tokiais pavyzdžiais, kaip *Juoza graūžia sąžinė*? Gramatinis veiksnys (*sąžinė*) čia nėra nežymėta tema, mat sakinyje *Sąžinė graūžia Juoza* net skamba keistai. Čia tik norėtusi paklausti, ar su tokiais sakiniiais kitų veiksnio sampratų šalininkams sektusi geriau? Įtariame, kad jiems sakinyje *Sąžinė graūžia Juoza* sukeltų panašių sunkumų, ir jie gautų būti panaudoti prieš kiekvieną teoriją. Ar trajektoriaus sąvoka geriau tinka? Šio ir panašių pavyzdžių neatitikimo veiksnio prototipui turbūt yra akivaizdus kiekvienos teorijos išpažinėjui. Jį turbūt reikia paaiškinti tuo, kad su veiksmažodžiu *graužti* susijęs gramatinių funkcijų pasiskirstymas lemiamas pirminės, nemetaforinės jo vartosenos, ir įvykus metaforizacijai jis išlieka. Įtariame, kad Mikulskas šio neprototipiškumo nepaneigė; mat jis pats, aptardamas sakinių tipą *Onutės žalios akys*, komentuoja kilmininko „formalų neadekvatumą“ toms funkcijoms atlikti, kurias autorius laiko būdingomis aptariamai konstrukcijai. O jeigu, kaip įtariame, sakinyje *Juoza graūžia sąžinė* niekam nėra labai parankus veiksnio sampratai – kad ir kokia ji bebūtų – apibūdinti, tai geriau bendru sutarimu

nuo jo atsiriboti svarstant bendrus sakinio sandaros elementų dalykus ir pripažinti jį reikalingu specialaus aiškinimo. Ar Mikulsko konstatacija, kad „Tiek subjektą, tiek ir turėjimo konstrukcijos posesorių koduoti genityvu lietuvių kalbos aktyviam sakiniui nėra būdinga“ nereiškia, kad sakinių tipas *Onutės žalios akys*, kaip periferinis, nėra tinkamiausias pavyzdys prototipiniam kilmininkui apibūdinti? Tą patį noretume pasakyti apie sakinių tipą *Juozą graužia sąžinė*.

Visiškai nepagrįsta atrodo tokia Mikulsko kritika mūsų koncepcijos adresu: „Todėl sluoksniuota aktualioji skaida nedaug tegali gelbėti sintaksinei sakinių analizei: ja remdamiesi rizikuojame generuoti tautologinius teiginius.“ Kaip mums atrodo, mūsų iškeltos koncepcijos nauda sintaksinei analizei yra nemenka. Požymiai, kuriais čia aptariamas sakinio tipas *Onutės žalios akys* skiriasi nuo abiejų jam artimų konstrukcijų – jungties konstrukcijos (*Onutės akys yra žalios*) ir posesyvinės priklausymo konstrukcijos (*Skarelė yra Onutės*) yra susiję kaip tik su temine-remine struktūra – kitais atžvilgiais ryškaus skirtumo nesijaučia. Taigi reikšmės neatitikimus galima konstatuoti tik įtraukus teminę-reminę struktūrą į sakinio semantikos aprašą, kaip buvo pasiūlyta mūsų straipsnyje. Mūsų prielaidos, žinoma, Mikulskui nėra priimtinos, bet negalima teigti, kad mūsų teminės-reminės struktūros teorija, analizuojant sakinius, generuoja tautologijas: tautologija gali slypėti pradiniam teiginyje, jog gramatinės funkcijos atspindi nežymėtos teminės-reminės struktūros vienetų sugramatinimą, bet tik jeigu kas atmeta jo empirinį pagrindą. Tikros tautologijos būtų generuojamos tik tada, jeigu konkrečių konstrukcijų nežymėtasis teminės-reminės struktūros modelis būtų nustatomas aprioriškai pagal gramatinės funkcijas, bet to mes niekur nesiūlome: juk pripažįstame, jog sakinyje *Onutės žalios akys* veiksnys – kad ir koks jis bebūtų (*akys* ar *Onutės akys*) tiksliai su tema nesutampa (veikia teminį statusą galima priskirti kilmininkui *Onutės*). Posesyvinėms *mihi est* tipo turėjimo konstrukcijoms (plg. lot. *Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae*, latv. *Man ir divreiz septiņas meitas* ir pan.) neteminiai vardininko veiksniai apskritai yra būdingi, ir šio fakto niekas nebando paneigti. Sintaksinė kalbos raida, konstrukcijų peranalizavimas, išplėtimas ir pan. generuoja neteminius veiksnius, bet jie tuo pačiu generuoja ir „nesubjektinius“ vardininkus, t. y., kalbamų konstrukcijų vardininkai ne tik nėra temos, bet ir apskritai turi mažai veiksnio požymių, kad ir kaip tie veiksnio požymiai būtų formuluojami; apie neprototipinių veiksmių problemą jau yra rašęs Keenan (1976). Projektuojant veiksnio kategoriją į semantinę lygmenį atsirastų žymiai didesnių deskriptyvinių problemų, nes neformali, funkcinė veiksnio samprata (t. y., samprata, kai veiksnys nelaikomas grynai formalios struktūros vienetu)

verčia ieškant veiksnų dažnai atsiriboti nuo formalių požymių ir pripažinti, pvz., naudininko subjektus sakiniuose *Man skauda galva / galvą, Man patinka ryškios spalvos* ir pan.), o tai atveria duris arbitrališkumui. Sakinyje *Ryškios spalvos man patinka* vardininko veiksnys yra tema, šis modelis ir lemia gramatinių funkcijų pasiskirstymą, kuris išlieka sakinyje *Man patinka ryškios spalvos*, kur veiksnys yra neteminis. Ką gi, reikia susitaikyti su tuo, kad kalba neturi skirtingo gramatinių funkcijų pasiskirstymo modelio kiekvienam teminės-reminės struktūros modeliui. Funkcinis veiksnio apibrėžimas, kratydamasis grynai formalių veiksnų, netenka diagnostinių kriterijų (kurie, svarbu pakartoti, veiksnio atveju iš prigimties yra formalūs) ir praktikoje nebesugeba veiksnio atskirti nuo temos, kaip iš principo deklaruojama. Tokia yra veiksnio hipostazavimo kaina.

Gali, žinoma, paaiškėti, kad be reikalo būsime grasinę Okhamo skustuvu, ir kad veiksnio kaip semantinės kategorijos įsivedimas yra lemiamas griežčiausio *necessitas*. Tik kol kas mums atrodo, kad įrodyti tai yra šios koncepcijos šalininkų užduotis...

BIBLIOGRAFIJA

- BOGUSŁAWSKI, A. 1977. *Problems of the thematic-rhematic structure of sentences*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- COMRIE, B. 1981. *Language universals and linguistic typology*. Oxford: Blackwell.
- DIK, S. C. 1978. *Functional Grammar*. Amsterdam–Dordrecht: Foris.
- KEENAN, E. L. 1976. Towards a universal definition of 'subject'. In: Ch. N. Li, ed., *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 303–333.

Axel Holvoet

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva